

Tea Marković

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Omladinska 14, HR-51000 Rijeka

jamaicasunshine@gmail.com

Mit o nacionalnom identitetu

Pri promišljanju o pristupu temi i temi samoj, primarno sam se odlučila koncentrirati na svjedočanstva *običnih* građana radije no na povijesnu literaturu umjesto koje sam radije odabrala onu filozofijsku koja se dotiče mita o nacionalnom identitetu. Držim da edukacijski sustav svojom multi-nacionalnom usmjerenošću u posljednje vrijeme čini hvalevrijedne napore da se ove razlike i prepreke prevaziđu, da su mladi obrazovani ljudi odavna napustili nacionalistički obrazac promišljanja (iako naravno, ne sasvim) te da bi čitava rasprava o štetnom naglašavanju razlika trebala biti usmjerena ka onima koji to još uvijek nisu učinili, a aktivni su sudionici javnog ili kulturnog života na ovom prostoru. Sve se dakle, treba usmjeriti ka *običnom građaninu*, po mogućnosti mladom katoliku kakvih je u Hrvatskoj još uvijek u većini.

Osobno, krenula sam u osnovnu školu 1993. godine u jeku rata i osim isticanja negativnih razlika spram Republike Srbije, vividno se sjećam satova *Hrvatskog jezika* te *Prirodei društva* kada je većina izvedbebog gradiva oštro bila temeljena na hrvatskom nacionalnom identitetu. U (osnovnim!) se školama, dakle, sustavno poučavalo razlikama primarno hrvatsko-srpskim i tek po dolasku u gimnaziju, učenik je imao priliku kritički promisliti ove prilike. Držim stoga, nekadašnju Tuđmanovu administraciju i tekovine koje su za njom ostale izuzetno problematičnim. Razumljivo je ovo ponašanje obrazovnog sustava tijekom rata jer rat kao takav, upravo bilo koji, iziskuje rad na jačanju nacionalna osjećaja i isticanju razlika, koliko god to loše posljedice izazvalo. Fokusirati se treba na tekovine tog oblika pristupanja i sustavno poništavanje inih argumenata koje držim u potpunosti neutemeljenima. Zbog toga je fokus moga rada upravo mit o nacionalnom identitetu.

Nacija

Politički su mitovi najučestalji izvori razlika, no pravilno razloženi i objektivno sagledani, oni mogu funkcionirati upravo kao opozit isticanim razlikama – kao temelj jedinstva nekad velike nacije. Pitanje stoga, koje se prirodno nameće jednom takvom diskurzu jest “što je nacija?” uopće.

U “Rječniku stranih riječi”, Bratoljuba Klaića stoji da je nacija “lat. (natio – rod, svojina, pleme, skup) narod; historijski formirana stabilna zajednica ljudi, nastala na bazi zajednice jezika, teritorija, ekonomskog života i psihičke konstitucije, a prožeta sviješću o zajedničkoj pripadnosti i cjelovitosti.”¹

Stabilna zajednica utemeljena zajedničkom poviješću

Dopustite da prije svega odredim prijeporne točke ove, naizgled razumljive definicije razlažući po jednu njezinu odrednicu. Prije svega, “historijski formirana stabilna zajednica ljudi”. Definicija poput ove lako se odnosila i na odnose u bivšoj Jugoslaviji kada je kroz gotovo sve tekovine kulture uloženo mnogo truda da se tada multi-nacionalnu republiku prikaže kao jedinstvenu, historijski utemeljenu i nadasve,

¹ Str. 889.

stabilnu². Ipak, u pojedinim njenim geografskim dijelovima (a prostor je od izuzetne važnosti pri promišljanju ovog problema) čini se, nije bilo tako. Rat koji je prethodio stvaranju Jugoslavije i sam je ustanovio određen broj mitova koji su se ovisno o prostoru manifestirali kroz nacionalnu netrpeljivost. U obrazovnom je sustavu bivše Jugoslavije primjerice, evidentan primjer primata hrvatsko-srpskoga ili srpsko-hrvatskoga jezika, što nije sasvim odgovaralo stanovnicima upravo svih njenih područja imajući na umu veliko prostranstvo republika kojima se protezala. Nadalje, zabilježena je i daleko veća bliskost istočnim političkim blokovima u odnosu na one zapadne. Primjerice, u hrvatskim se školama predavao ruski jezik namjesto engleskog koji je već neko vrijeme stvarao temelje svoje internacionalne primjene. Srpski su se, makedonski i slovenski pisci, znanstvenici i umjetnici izučavali kao nacionalni, a njihova su otkrića smatrana nacionalnim blagom i ponosom velike republike. Ipak, primat je i na ovom području imala srpsko-hrvatska (usuđujem se reći – rivalska) kultura. Bosna i Hercegovina bila je primjer multinacionalne republike unutar jedne veće multi nacionalne republike, poput ruskih babuški. I ona je prikazivala vlastitu kulturu u sklopu jedne veće, no kako je i sama bila etnički izrazito šarolika, u njoj se sve do ratnih prilika devedestih godina ponajviše isticao duh zajedništva, ono što je lokalno stanovništvo srdačno nazivalo “rajom”. Slovenija i Makedonija, iako nikako na isti način, mnogo su mirnije doživljavale razlike i, u odnosu na Hrvatsku i Srbiju, relativno slabiju zastupljenost vlastitih kulturnih odrednica. Zbog toga su ratovi koji su uslijedili devedesetih godina slabije utjecali na radikalne nacionalističke struje na prostorima ove dvije republike (iako ne tvrdim da takvih nije bilo) i time daleko prostora za kasniji razvitak kozmopolitskog duha koji je na primjeru Hrvatske i Srbije zbog međusobna ratovanja uvelike usporen. Nacionalni je glas Crne Gore u odnosu na ostale zemlje donedavno bio relativno utišan.

Rat koji je uslijedio Sloveniju je i Makedoniju u relativno kratkom roku ostavio politički suverenima, slobodnima za sustavnu reorganizaciju i brigu oko ustroja vlastite nacionalne povijesti kroz mnoge reforme uključujući onu edukacijskog sustava, usuđujem se reći mnogo manje zahvaćenu idejom jugoslavenskog zajedništva. Ostale su zemlje, primarno Srbija i Hrvatska ostale vezane neslavnom prirodom dobro nam znanog “bureta baruta”. Tada je 1992. godine izbio rat.

Jezik kao temelj

² Neću se zadržavati na faktorima koji su Jugoslavesnku kulturu prikazivali i održavali jedinstvenom i nacionalno stabilnom, no napomenuti ću samo poneke: osim medijskog aktiviteta, duha socijalizma, državnog ustroja i uslijed edukacijskog sustava s naglaskom na zajedništvu, važna je i osoba Josipa Broza Tita – primarno karizmatika, tek poslije sposobna državnika. Njegovu osobu promatram iz vizure upravo bilo kojeg povijesna karizmatika koji čini se, najčešće uspijeva biti najsnažnija kulturna poveznica pri formiranju nacionalnog ili bilo kojeg kolektivna identiteta. Medijski promišljeno eksponiran i nadasve politički mobilan i aktivan, držim da je predstavljao kamen-temeljac jedinstva vrlo sličnih naroda. Tomu je tako bilo ponajviše iz vizure običnih građana, onih neuključenih u bilo kakve filozofske, političke i ine kulturalne diskurze, a njegovom je smrću, sudeći po svjedočanstvima jugo-nostalgičara (ali i onih koji se takvima ne smatraju) politička priča Jugoslavije rapidno krenula “nizbrdo”.

Pri promišljanju jezika odnosno, nacije koja (sama za sebe tvrdi da) je utemeljena na zajedničkom jeziku, inspirativnim držim djelo Uga Vlaisavljevića "Rat kao najveći kulturni događaj". Autor etnonacionalizam objašnjava kao politički subjekt sam smještajući čitavu raspravu mnogo bliže psihologiji i antropologiji no sociologiji ili primjerice, politologiji. Za vrijeme komunističke Jugoslavije ustanovismo, postojao je kontinuitet etnopolitike. U Bosni i Hrećegovini (ali i ostalim zamljama bivše Jugoslavije) socijalizam je utemeljen kao svojevrsan "događaj" s elementima kulturne revolucije; ono revolucionarno u tome bijaše stapanje odnosno, inzistiranje na jedinstvu kroz transparentne razlike. Jedinstvo ("bratstvo i jedinstvo") shvaćeno je kao nešto mnogo više od (multi)nacionalnog mota – kao imperativ zajedništva. Tijekom i nakon rata ovaj je modus jednostavno prešao u drugi oblik diskurza – onaj (etno)nacionalistički. "Zajedništvo" je bilo potrebno ukorjeniti u neke nove narrative, one korisne ratnoj svrsi (ako je o takvoj uopće govoriti). Ratna je priča, stoga bila iznimno važan konstitutivni faktor za rekonstrukciju stvarnosti i uslijed, novi oblik "kulturne ostavštine". Vlaisavljević govori o ratnoj priči/pričama koje su prethodile nastanku socijalizma, odnosno njihovoj izuzetnoj korisnosti pri kreiranju "stvarnosti". Ratno iskustvo sagledano kroz narazivni objekt, uvijek služi utemeljenju i održanju nekih novih kulturnih autentičnosti. Zanimljivo je svakako i njegovo promišljanje ratnih heroja koji u kontekstu poslijeratnog narativa, mržnju i ratni aktivitet naposljetku kroz svoju osobu tj. kulturni lik/simbol utemeljuju kao ljubav i pravičnost spram nacije ili, po riječima Tončija Valentića pretvaraju *neljudsko* u *nadljudsko*. Ovo nas u diskurzu ponuđenom od autora djela dovodi do jezika. Budući da promišljamo rat kao čimbenik konstitutivan za politički subjekt, iznimno je važna činjenica da je jezik mjesto gdje politički subjekt nastaje, tj. najmanje jedna od njegovih konstitutivnih odrednica. Etnička je razlika evidentna u jeziku i stoga je poistovjećivanje nacije i jezika u (etno)nacionalističko-političkom diskursu samorazumljivo. Jezik dakle, za sobom povlači i pitanje prostora, teritorija koji je još jedan od konstitutivnih elemenata Klaićeve nacije. Ipak, zadržimo se još trenutak na jeziku i za ovu priču držim važnijem, pismu. Vlaisavljević ukazuje na zanimljivost neposredno vezanu uz ratnog heroja, a naziva ju "kultom mrtvih". Ponudit ću vlastitu interpretaciju: nakon rata, aktivitet kultnog i za nacionalizam sastavnog, s bojišnice se premiješta u ratni narativ o junaku tj. junacima palim za domovinu – na groblja. Postaje nedopustivo "tuđa" imena "tuđim" jezikom tj. pismom upisivati u prostor vlastita ratom obilježena teritorija. Čini se upravo svetogrđem, a zapravo, takvim se prikazuje. Potrebno je odijeliti ličnosti i kulturu koju te ličnosti za sobom impliciraju. Pod okriljem religijske različitosti, nacionalizmu ovo vrlo dobro uspijeva. Zajedničko ratno iskustvo nešto je o čemu se ne govori – postoji tek ono nacionalno, individualno. Uslijed, ono treba napisati na nacionalnom jeziku temeljito ga prije toga pročistivši. Ono što želim reći jest da nacija u našem slučaju nije prvotno utemeljena na jeziku već je jezik, nakon rata, utemeljen na nac(ionalizac)iji. Jezične razlike stoga, nisu bile toliko radikalno izražene prije već rastu i produbljuju se eminentno nakon rata.

Teritorij

Zadržavši se još pomalo na Vlaisavljevićevom promišljanju rata, važno je naglasiti da je na području Balkana (čiji je i sam naziv svojevrsni politički mit, iako u službi isticanja zajedništva) svaka stvarnost kontekstualizirana ovom ili onom ratnom pričom. Možemo reći da je balkanska stvarnost ratna stvarnost, a povijest Balkana povijest repetitivnog konstituiranja i rekonstituiranja ratnog subjekta –

nacionalnog identiteta odnosno, u stanovitom smislu etnonacionaliz(a)ma. Teritorska utemeljenost nacije zapravo je pokušaj objedinjavanja kulture određenog teritorija, a to nije nimalo lak posao. Posao nacionalizma tada postaje fragmentiranost učiniti generalizacijom, ugrubo rečeno. Kulturna politika nacionalizma želi teorijski pokriti vlastiti prostor navođenjem određena teritorija kao nacionalnog, no ako balkansku stvarnost imamo sagledati kao eminentno ratnu, tada je i balkanska kultura ratna kultura, a balkanska politika – ratna politika. U tom slučaju nema govora o pojedinim nacionalnim teritorijima kao kulturno neovisnim. Rat je jedino ishodište i temelj legitimiteta stvarnosti, politike i kulture, a teritorij je ono što dolazi poslije, politička nuspojava. Ugrubo, crvena crta na zemljovidu, i filozofijsko mi promišljanje ne dopušta kulturnu odvojenost u vidu teritorija. Riječima Nenada Mišćevića: “Stari model izoliranih, apsolutno suverenih nacionalnih država (prvi puta ozakonjen Westphalskim mirom prije tri i po stoljeća) ustuknuo je pred dvostrukim pritiskom: vanjskim, kojega ekonomska, politička i pravna globalizacija vrši nad svakom pojedinom državom, i unutarnjim što ga unutar mnogih država vrše jake manjime. Drugi dakle, zahtjev proizlazi iz toga zova daljine: *ako hoćemo surađivati s drugim zemljama i kulturama, treba razmišljati o primjerenom stupnju općenite bliskosti.*” Teritorij je dakle, tek fizička manifestacija eminentno vezana za politiku tj. njezinu strukturu i trebao bi biti promišljan u svrhu nadilaženja granica sebe sama. Sam Mišćević dugoročno rješenje vidi tek u vrlo tijesnoj integraciji. Držim da se o takvoj nužno mora mnogo više govoriti.

Znakovita je i misao da je “mir za male narode gori nego rat”. Na stranu teritorsko pitanje, nakon što uvidjesmo da je protežnost pojedine kulture potpuno neovisna o teritoriju pojedine države u kojoj je ova možda većinska. Ova misao govori upravo u prilog ratom ustanovljene balkanske kulture jer čini se da se u stanju mira kultura pojedinih zemalja nema na temelju čega razvijati. Ja kažem, ona se nema na temelju čega diferencirati i dokazivati svoju autentičnost koje kao takve – u potpunosti različite od one njenih susjeda, nikada nije ni bilo.

Zajednička psihička konstitucija prožeta sviješću o zajedničkoj pripadnosti i cjelovitosti

Ova je odrednica definicije nacije eminentno filozofijska i zato je potrebno ukratko se osvrnuti na suvremene tekovine filozofije same. Lyotard govori o (povijesnom) sustavu legitimacije znanja vezanom poglavito za institucije. U duhu filozofa postmodernista, ono što nazivamo *znanjem* postaje relativan pojam, pojam svakako vezan uz jedan još bitniji – onaj *moći*. Na stranu filozofijsko produbljivanje biti postmodernizma, znanje je, suvremeno promišljeno, izgubilo svoje imperativno postolje, ono je postalo tek oruđe za spekulaciju kojom se bave sveučilišta.³ Naglasak je svakako na interdisciplinarnosti, a *psihička konstitucija prožeta sviješću o zajedničkoj pripadnosti i cjelovitosti* psihološki je no i filozofski uvjetovan pojam. Mišćević govori o nacionalizmu koji se postavlja kao datost: pripadništvo nekoj naciji u tom je duhu određeno rođenjem. Naglašavanje nedobrovoljnog karaktera pripadništva u očima nacionaliste *vrijedi više* od onog dobrovoljno odabranog. Zdravorazumski, ova je odrednica besmislena. Isključivši datost psihičke konstitucije određene skupine ljudi, dolazimo do filozofijskog pojma *svijesti*. Primarno, tu je svijest o zajedničkim idealima tj. prošlosti i žrtvama podnesenim u svrhu zajedničkog

³ J.-F. Lyotard, *Postmoderno stanje*, str. 44-46.

cilja, no zajednička se svijest temelji na zajedničkoj volji za tom sviješću i uslijed, zajedničkoj odluci o povezanosti. Mišćević će reći: “Nacija nije produkt prirode, nego djelo povijesti i kulture. Ona nije materijalna nego duhovna stvarnost.” Vlaisavljević pak, drži da je sam pojam “stvarnosti” potrebno detaljnije promisliti. Socijalistička se stvarnost temeljila na kulturnoj politici. Ona stoga nije bila stvarna koliko je bila od konstitutivna značaja za stvaranje etnonacionaliz(a)ma – političkih subjekata. Njezino je simboličko utemeljenje ono što etnonacionalističke mitove danas stvara i održava. Stvarnost je dakle, sagledana kao simbolički jezik, a jednako simbolička priroda socijalizma ono je što održava postsocijalističke nacionalne mitove u svrhu produbljivanja razlika. Jezik više nije toliko ključan sam po sebi koliko je simboličko oruđe ustanovljavanja razlika, a isto je i sa teritorijem, samo na polju kognitivnog mapiranja prostora razlika. Radi se o zajedničkoj volji za zajedničkim ustanovljenjem razlika bez promišljanja onog “zajedničkog” čak i pri tome.

Europska Unija – novi narativ za isticanje razlika

Razmišljanja hrvatskih građana po pitanju ulaska u Hrvatske u Europsku Uniju podijeljena su. Iako nema naznaka da će doći do referenduma, nema ni pretjerano preciznih statistika o tome koji se postotak građana očitovao za ovu ili onu opciju. Potpunom otvorenju granica, slobodnom toku radne snage, naviknutosti na različite etnicitete i kretanja stanovništva često je suprotstavljena homogenizacija nad-nacionalne kulture ili fragmentacija “etnosa”, opasnost od hijerarhizacije među nacijama, priljev jeftine radne snage i slični strahovi. Većina građana zapravo nije niti upoznata s činjenicom da ustroj Europske unije počiva na međunarodnom pravu kojemu Hrvatska (u mnogobrojnim slučajevima) već odavno podliježe. Problematika je Europske Unije stoga, svojevrsna metamorfirana metastaza međunacionalnih *susjedskih* problema. Izvjesno je ipak, da neće doći do rata, no ksenofobija (često objašnjena kao nevoljkost za novim oblicima strane centralizacije) je čini se, ipak uspjela pronaći načina da ponovo konstruira hrvatsku stvarnost poput one balkanske koja počiva na ratovima.

U nacionalističkoj maniri, diskurz o Europskoj Uniji često je prikazivan po starom modelu: potrebno je znati “tko su drugi” da bismo znali “tko smo mi” ili bolje “tko nismo”; dok se zapravo radi o nedovoljnoj informiranosti stanovništva za što u potpunosti krivim konzumeristički orijentirane medije.

Zaključne bilješke

Socijalistički ustroj Republike Jugoslavije obilježio je period stagnacije razlikovanja pojedinih kultura i naglasak na eminentno zajedničkoj – istovjetnoj kulturi. Tomu tako, ipak nije bio slučaj i držim da tek sada imamo priliku dokazati “bratstvo i jedinstvo” međusobnih kultura i to prvenstveno suradnjom i preciznim lociranjem prepreka koje u tu svrhu imamo prevazići.

Važna je i medijska eksponiranost suradnje te konotacije koje medijski zastupnici sami odabiru te pridaju pojedinim slučajevima.⁴ Većina je medija danas primarno zapadnjački i eminentno konzumeristički orijentirana. Ipak, velika je krivnja na Hrvatskoj nacionalnoj televiziji sporost kojom se otvaraju pitanja međunarodne suradnje te svakako nedovoljna popraćenost alternativnih sadržaja (poput primjerice *Exit* festival u Novom Sadu, *Rock Otočeca*, zagrebačkog *Vip-ina* ili Sarajevskog filmskog festivala) uglavnom potaknutih od strane mladih ljudi – aktivista. Civilno društvo u zadnje vrijeme ulaže znakovite napore kako bi se približilo susjedima, no ukoliko ti naponi ne prate *mainstream* tokove popularne kulture, biti će medijski sustavno izbjegnuti. (Na zajedništvu se ne zarađuje koliko na turizmu.)

Edukacijski sustav također čini svoj dio doprinosa, a u prilog tomu ide i sama objava ova natječaja. Međunarodna razmjena studenata, zajednički projekti i institucije svakako su kvalitetne ponude za postupno rješenje problema (a lijepo je čuti i da je pojedini hrvatski otok omiljena destinacija slovenskih studenata za provođenje proljetnih praznika, i vice versa).

Politički su akteri, pak, druga priča. Politika je i sama vrlo nezahvalna kategorija promišljanja i suradnje, a politika je Republike Hrvatske opterećena mnogobrojnim negativnim atavizmima još iz vremena Tuđmanove administracije. Držim znakovitim napore aktualne premijerke (koja je k tome žena – što ukazuje na još jedno razbijanje stereotipa, onih rodnih u donedavno eminentno tradicionalnoj hrvatskoj politici), odnosno medijsku eksponiranost međunarodne suradnje njezine administracije, no to ne držim dovoljnim. Potrebno je prije svega, uključiti mlade i imperativno – obrazovane ljude u političku scenu kako Republike Hrvatske, tako liostalih republika koje su nekada sačinjavale velik jugoslavenski multinacionalni korpus. Naposljetku, sama bi riječ *multi-nacionalno* ili *kozmpolitski* trebala zauzeti pripadajuće mjesto u rječniku kako političkih osoba, tako i svih medijski eksponiranih akademskih građanina koji bi se htjeli nazivati intelektualcima; i stoga je uloga medija ključna: samo je isticanjem mnogostrukosti moguće približiti se jedinstvu različitosti.

Etnonacionalizam koji je uslijedio nakon raspada Jugoslavije gorući je problem čijim ćemo se upoznavanjem, razlaganjem, obješnjavanjem i sustavnim uklanjanjem daleko bliže i čovječnije povezati u svrhu dobrobiti čitave ove regije za koju držim da je u samim svojim temeljima vrlo *bratska* i *jedinstvena*.

⁴ Prisjetimo se samo nedavne nevoljkosti hrvatskih građana pri promišljanju ulaska Hrvatske u Europsku Uniju. Iako je manjkala vjerodostojna statistika koja bi ovo potvrdila, većina se „običnih“ građana prilikom televizijskih anketiranja ili intervjua izjašnjavala kao protivnici pristupanju. Međutim, dočim je televizijski objavljeno da je Slovenija osporila par točaka koje Hrvatska prije pristupanja ima razriješiti – građani su vrlo brzo inatljivo zauzeli suprotan stav, a čitava je priča otišla toliko daleko da je postojala i inicijativa bojkotiranja kupnje slovenskih proizvoda. Mediji su ovaj obrat dosljedno samima sebi popratili, no nisu izložili prirodu cijele stvari, a posebice vlastitu ulogu u istoj (kao što je i bilo za očekivati, uostalom).

Bibliografija

- Jameson, Frederic: "Postmodernizam ili kulturna logika kasnog kapitalizma", u: I. Kuvačić i dr. (ur.), *Postmoderna. Nova epoha ili zabluda*, Naprijed, Zagreb 1988.
- Kangrga, Milan: *Nacionalizam ili demokracija*, Razlog d.o.o., Zagreb 2002.
- Klaić, Bratoljub: *Veliki rječnik stranih riječi*, Zora 1972.
- Lyotard, Jean-Francois: *Postmoderno stanje. Izvještaj o znanju*, Ibis – grafika, Zagreb 2005.
- Mišćević, Nenad: *Nacionalizam*, Kružak, Zagreb 2006.
- Valentić, Tonči: "Ugo Vlaisavljević: Rat kao najveći kulturni događaj", u: Pavo Barišić, Sulejman Bosto i dr. (ur.), *Filozofska istraživanja* (god. 28, sv. 1, str. 234-236.), Zagreb 2008.
- Vlaisavljević, Ugo: *Rat kao najveći kulturni događaj*, Mauna-fe, Sarajevo 2007.